

"צמיחתה של האווירה האנטי-אינטלקטואלית היא סכנה למערכת האקדמית"

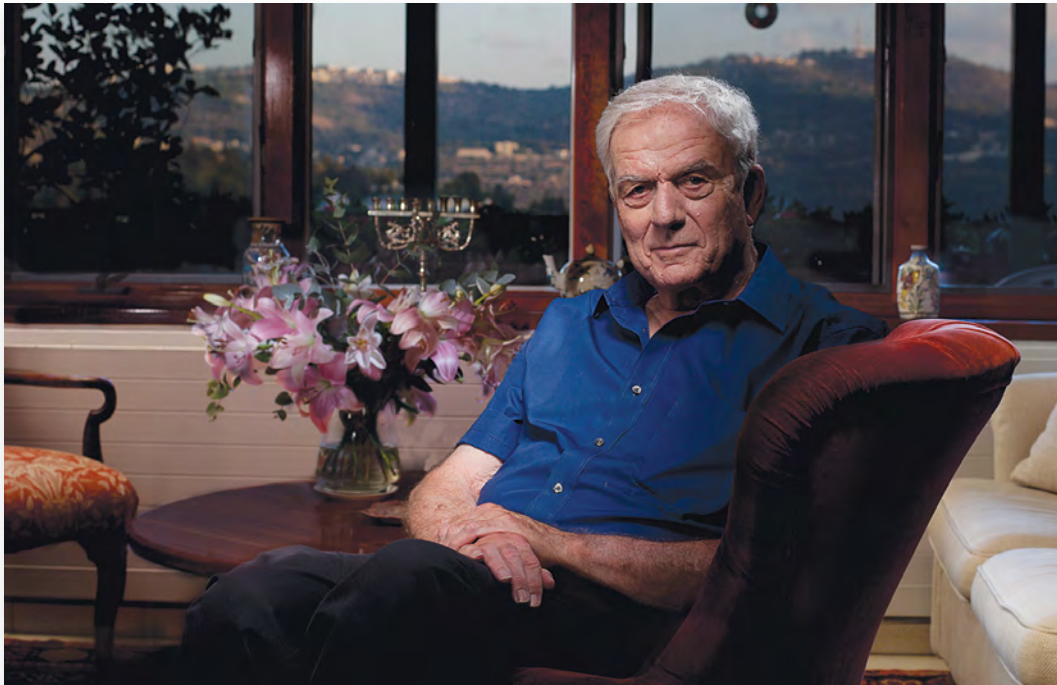
שיחה עם פרופ' מנחם יערי

מאת אסף אוני

השיחה עם פרופ' מנחם יערי מתקיימת בעת התפשטותה של מגפת הקורונה בישראל. יחד עם חוקרים אחרים השכיל פרופ' יערי לזהות את האופי המורכב והמתעתע של המחלה. "זה דבר שטרם קרה בישראל: תופעה שפלשה לכל תחומי החיים, לכל תחומי המדינה, בצורה כל כך גורפת", הוא אומר. "לכאורה, מבחינה טכנית ההתנהגות של התהליך הזה אמורה להיות ידועה, ואפשר להעריך כיצד הוא יתפתח. אבל מסתבר שהמודלים הפשוטים אינם מצליחים לנבא בדיוק הנדרש את ההתרחשויות במציאות. הסיבה לכך שאי אפשר לדעת מה עומד להתרחש היא שהידע על טיב המחלה עדיין לא שלם".

האם זו לא יכולה להיות שעתו הגדולה של המדע?

"אולי, אם יחזרו קצת השפיות והאמון הציבורי בנוגע להקשבה למה שהמומחים והמדענים אומרים", אומר פרופ' יערי. "אחת התופעות של העשורים האחרונים היא התערערות אמון הציבור בדבריהם של המומחים ושל המדענים. הציבור בוטח פחות ביכולתם של המדענים להנחות קבלת החלטות. אולי במובן זה ייתכן שהמאבק במגפת הקורונה (למשל הצלחת פיתוחם של חיסונים יעילים) יצליח במקצת להחזיר את הדברים לקדמותם. אולי הוא יעורר ביטחון ואמון רבים יותר במה שמודל מדעי יכול להראות ולנבא, וגם יבהיר מהן מגבלותיו".

פרופ' מנחם יערי, זוכה פרס א.מ.ת., 2012. צילום: דוד סאלם - זוג הפקות

אבל סוגיית מעמדו של המדע שבה ועולה בשיחה. נזכיר כי פרופ' יערי הוא אחת הדמויות הבכורות בקהילה האקדמית הישראלית, נשיא האוניברסיטה הפתוחה לשעבר (1992–1997) ונשיא האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים לשעבר (2004–2010), זוכה פרס ישראל בכלכלה (1987), פרס רוטשילד במדעי החברה (1994) ופרס א.מ.ת. במדעי החברה (2012). הוא מוטרד מהערעור הציבורי על הצורך במחקר אקדמי ומהירידה במעמדו של החוקרים ובמעמדו של המדע בכלל. "צמיחתה של אווירה אנטי-אינטלקטואלית" הוא מכנה תופעה זו, ורואה בה את אחד האיומים המרכזיים על המערכת האקדמית בארץ ובעולם כיום.

"המכשלות הללו אינן ייחודיות לישראל והן תופעות כלל-עולמיות", אומר פרופ' יערי. "אפשר לומר שבשנים האחרונות הולכת ומתפתחת בעולם, ובישראל בכללו, גישה אנטי-אינטלקטואלית (המכונה לעיתים גישה "פלטתית") המתבטאת בעמדה מסויגת כלפי עצם הרעיון שמבחנה הסופי של עשייה כלשהי הוא מבחן התוצאות הצפויות לוגית מן העשייה הזו".

שנות "העשור האבוד"

פרופ' יערי מדבר מניסיון. חלק מהשנים שבהן כיהן בתפקיד נשיא האקדמיה למדעים (מ־2004 עד 2010) נחשבו לשנות ה"הרעבה" של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. היו אלו שנים שבהן נמתחה ביקורת מצד פוליטיקאים על אופן ניהול המערכת האקדמית ותקציבים קוצצו או הוקפאו. פחתו גם תקציבי ומספרי התקנים למשרות אקדמיות. יש הקוראים לתקופה זו בדיעבד בשם "העשור האבוד" של מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל.

"אני כיהנתי כנשיא האקדמיה למדעים בתקופה שבה מעמדו של העולם המדעי-אקדמי-אינטלקטואלי היה בשפל המדרגה בקרב הציבור הישראלי", אומר פרופ' יערי. "למצב עניינים זה הייתה השפעה ניכרת על מידת נכונותה של החברה להשקיע בעיסוק האקדמי כבעיסוק שבמידה רבה קובע את עתידה".

פרופ' יערי אומר כי תקופה זו זימנה "קשיים מיוחדים למנהיגים בתחום האקדמי ולכל מי שהיה פעיל בו". "להיות מייצגם של אינטלקטואלים לא נחשב אז עמדה רבת ערך. אולי הצד הקשה של כהונה כזאת היה המפגש עם הזלזול באפשרות של הנהגת נורמות וכללים בהסתמך על טיעונים, מחשבות ופעילות מדעית".

האם אתה חושב שהדברים השתנו מאז?

"היה מאמץ לשינוי כבר במהלך העשור הראשון של שנות האלפיים. הסיבה לו הייתה שהעמדה המזלזלת כלפי העיסוק האינטלקטואלי נעשתה חשופה יותר, והיו לכך השלכות מעשיות חמורות על מערכת ההשכלה הגבוהה. ב־2006 הקימה הממשלה את ועדת בייגה שוחט לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה, כדי לדון בסוגיה זו מתחילתה ועד סופה, והיא התניעה את השינוי. השתתפתי בוועדה, וראיתי בה צעד נועז ונכון מאוד של הממשלה. ההחלטה לבדוק מדוע יש הידרדרות או דעיכה במערכת הייתה אמיצה. במובן מסוים זה היה צעד ראשון של שינוי הגישה כלפי העולם המדעי והתחלה של התייחסות אוהדת יותר לעשייה זו".

אבל אתה עדיין רואה איום קיומי על האקדמיה הישראלית - זלזול וייבוש משאבים?
 "איום קיומי" נשמע לי מוגזם. אבל עדיין יש סכנה. יש איזו רדידות בעמדתם של חלקים מהציבור כלפי כל הפעילות שנקראת מדע, שנקראת הגות".

תנועות הנוער השפיעו על המערכת האקדמית הישראלית

פרופ' יערי נולד בירושלים ב־1935. את הקריירה האקדמית שלו התחיל בראשית שנות החמישים בלימודים לתואר דוקטורט בחינוך ובפילוסופיה באוניברסיטה העברית בירושלים.

הלימודים היו אז בקמפוס הזמני ששכן במתחם "טרה סנטה" בלב העיר, משום שהקמפוס בהר הצופים היה מובלעת בשטח ירדן. "שנות לימודי באוניברסיטה העברית היו השנים שבהן התפתחה האוניברסיטה והתגבשה תפיסת המנהיגות שלה, אף על פי שהיא קמה רשמית כבר בשנות העשרים", אומר פרופ' יערי.

לתואר דוקטור למד פרופ' יערי באוניברסיטת סטנפורד שבחוף המערבי של ארצות הברית, ומשהשלים את התואר מונה לפרופסור באוניברסיטת ייל שבחוף המזרחי. "אלה באמת שני עולמות אקדמיים נבדלים, ואני שמח שיצא לי לחוות את שניהם", הוא אומר על שתי האוניברסיטאות. הוא שהה בארצות הברית קרוב לעשור ושב לישראל לקראת מלחמת ששת הימים, אל השלוחה התל-אביבית של המחלקה לכלכלה של האוניברסיטה העברית בירושלים.

האם יש משהו שמייחד בעיניך את המערכת האקדמית הישראלית?

"בראשית שנותיה של האקדמיה במדינת ישראל העצמאית הטביעו תנועות הנוער חותם עמוק על החברה הישראלית בכלל ועל הפלג האקדמי שלה בפרט. הרוב המכריע של התלמידים שהגיעו לאוניברסיטה מייד אחרי מלחמת העצמאות היו יוצאי תנועות הנוער. הם היו השכבה הבסיסית של כל העשייה האקדמית בתקופה ההיא. זה צבע בצבע חזק מאוד את הוויית הלימודים, והייתה אווירה 'קיבוצניקית' מאוד בתוך האוניברסיטאות.

"בישראל היו פחות תחרותיות ויותר סולידריות מבאירופה ובארצות הברית. ברמה האנקדוטלית, למשל הייתה נכונות של סטודנטים להשאיל את הרשימות שלהם זה לזה אם מישו החמיץ שיעור. אני זוכר שבארצות הברית הצעתי למישהו את הרשימות שלי מהשיעורים, וזה נראה היה לו מוזר מאוד. זו דוגמה המצביעה על הבדל בגישה הכללית אל העולם האקדמי. בישראל הצעירה הייתה פתיחות שלא הייתה במקומות אחרים".

האם זה מסביר חלק מהמצוינות של המערכת האקדמית הישראלית יחסית לעולם?

"בהקשר זה, דווקא מוסכם בקרב מי שבחנו את הסוגיה הזאת שלעלייה מאירופה בתקופה שקדמה למלחמת העולם השנייה היה עיקר ההשפעה על עיצוב המערכת האקדמית הישראלית ועל המצוינות שלה. כל המבנה האינטלקטואלי והאווירה האקדמית הישראלית הושפעו מאוד מאלה של החוגים היהודיים באירופה, ובעיקר במרכז אירופה. למעשה זה היה החומר האנושי שהקים את האקדמיה הישראלית.

"כדאי לציין את ראשוני הפרופסורים, שכבר משנות השלושים טרחו בעניין הזה והקימו מערכת אקדמית פורמלית פעילה, בעלת מסורות ומסגרות ברורות. זה נמשך עם חקיקת חוק ההשכלה הגבוהה ב-1958. צריך לזכור שהאנשים שישבו בכנסת וחוקקו את החוק הזה היו בחלקם הגדול אנשי המיליה האקדמי הזה. למשל, היה חשוב להם לחוקק חוק המדגיש חירות אקדמית, ויש בחוק סעיף מיוחד בעניין זה, שעד היום הוא אבן יסוד של

המערכת האקדמית בישראל ואחד המאפיינים הבולטים שלה. רבים מהפוליטיקאים בתקופה ההיא היו אנשי אקדמיה, או לפחות אנשים בעלי השכלה אקדמית מתקדמת. הם ראו בעצמם בעלי תפקיד גם במערכת ההשכלה הגבוהה וגם במערכת הפוליטית".

פרופ' יערי עצמו הוא איש אקדמיה המעורב בפוליטיקה, ממקימי קרן המדע הישראלית-פלסטינית אחרי הסכמי אוסלו (יחד עם פרופ' סרי נוסייבה, נשיא אוניברסיטת אל-קודס דאז). אולם עידן זה הסתיים, הוא אומר, וכיום יש לדאוג להפרדה בין השכבה הפוליטית לשכבה האקדמית. "אני חושב שמעורבות פוליטית של אנשי אקדמיה היא לא רק טובה – היא הכרחית. השכבה האינטלקטואלית אינה אמורה להתעלם מנושאים פוליטיים. אני בעד מעורבות מלאה. עם זאת, צריכה להיות הפרדה מוחלטת בעשייה היומ-יומית. אני חושב שבימינו איש אקדמיה יכול וצריך להיות גם מנהיג פוליטי".

שמנו דגש על חוקרים צעירים

ב-1991 הקים פרופ' יערי, יחד עם עמיתים נוספים ובראשם זוכה פרס נובל וחבר האקדמיה פרופ' ישראל אומן, את "המרכז לחקר רציונליות" באוניברסיטה העברית בירושלים, ועמד בראש הוועדה האקדמית של המרכז עד 2004. בשנים 1992–1997 שימש נשיא האוניברסיטה הפתוחה. בנימוקים לקבלת פרס א.מ.ת. במדעי החברה ב-2012 נכתב כי מחקריו "עסקו ביסודות התיאוריה הכלכלית ותרמו להבנת הקשר בין כלכלה לפילוסופיה ולפסיכולוגיה".

פרופ' יערי, חבר האקדמיה משנת 1992, נבחר ב-2004 לכהונת נשיא האקדמיה ושימש בתפקיד עד שנת 2010. כשהוא מתבקש לציין הישג מסוים מתקופת כהונתו הוא עונה: "בפעילות שאני מורגל בה מדגישים הישגים מדעיים. לתאר הישג בתפקיד ארגוני שמילאתי – קשה יותר".

מפגש פורום הצעירים השני של החטיבה למדעי הרוח, יוני 2005. פרופ' מנחם יערי יושב במרכז.

פרופ' מנחם יערי (מימין) ומר מרסל אדמס ז"ל במעמד חתימת ההסכם לכינון תוכנית מלגות אדמס, מאי 2005

ובכל זאת?

"היו דברים שהתחלתי בהם בתקופתי, והועצמו בתקופתה של פרופ' רות ארנון שכינה אחריי. אחד מהם היה שימת הדגש על חוקרים צעירים. בתקופתה של פרופ' ארנון הוקמה האקדמיה הצעירה הישראלית, ולזה קדמה בתקופתי הקמתו של 'פורום הצעירים' של שתי חטיבות האקדמיה. זו הייתה תחילתה של מגמה שעיקרה להעתיק את תשומת הלב אל הצעירים. זה היה חשוב מאוד".

כיצד התגלגלה יוזמה זו?

"החלטנו לכנס באקדמיה קבוצה של חוקרים וחוקרות צעירים מצטיינים לסדרה של מפגשים אינטלקטואליים ולבקש מאחד מחברי האקדמיה לרכז את הפעילות ולהנחות אותה. הכוונה הייתה לערוך פגישה פעם בחודש ולקיים בה שיחה אינטלקטואלית רצינית, עם הכנה מראש. פנינו למוסדות המחקר וביקשנו שיצביעו על חוקרים וחוקרות מתאימים ואלה הוזמנו לקחת חלק בפגישות".

עוד צעד חשוב לקידום חוקרים צעירים בתקופת כהונתו של פרופ' יערי היה ייסודה של תוכנית מלגות אדמס בשנת 2005, ביוזמת מר מרסל אדמס ז"ל מקנדה. המלגות היוקרתיות מחולקות על ידי האקדמיה, ועד היום זכו בהן 142 תלמידי מחקר במדעי הטבע, במדעי החיים, במתמטיקה, במדעי המחשב ובהנדסה.

פרופ' מנחם יערי נושא דברים ביום עיון של ה"יזמה - מרכז לידע ומחקר בחינוך", 2008

בעת כהונתו היה פרופ' יערי מעורב גם בהקמת ה"יזמה למחקר יישומי בחינוך", או בשמה כיום "יזמה - מרכז לידע ומחקר בחינוך". ה"יזמה" הושקה בתחילת שנות האלפיים כמיזם משותף של האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, משרד החינוך וקרן "יד הנדיב". המיזם שם לו למטרה להשתמש בידע מחקרי בתהליכי העיצוב של מדיניות חינוך.

"הסיבה העיקרית להקמת ה'יזמה' הייתה שהמסגרות העיקריות במערכת החינוך בישראל עוצבו בשעתן כמעט ללא זיקה לידע מחקרי-אקדמי (בין ישראלי ובין מחו"ל). ההחלטה הייתה להקים גוף שיקרב את העשייה החינוכית בישראל אל עולם המחקר. 'יד הנדיב' היו היוזמים, משרד החינוך היו העושים במלאכה, ואנחנו באקדמיה הענקנו את הגושפנקה המדעית."

"מרכז הקשר" הוא הצלחה יוצאת דופן

פעילות נוספת של האקדמיה למדעים שהתגבשה בשנות כהונתו של פרופ' יערי היא "מרכז הקשר לחוקרים ישראלים", שנועד לסייע לאקדמאים ישראלים העובדים בחו"ל למצוא העסקה מתאימה באקדמיה או בתעשייה בישראל. המרכז פעיל מאז שנת 2007 ורשם הצלחה מרשימה בהחזרת חוקרים ישראלים מחו"ל. יותר מאלף חוקרים וסטודנטים ישראלים הסתייעו בו בהשתלבות במוסדות בישראל.

"למעשה, גם יזמה זו באה בעקבות פעילותה של ועדת שוחט לנושא ההשכלה הגבוהה", מסביר פרופ' יערי. "ברicht המוחות", כפי שהתופעה מכונה, הייתה נושא בוער על סדר היום באותן השנים, הוא אומר, "וראינו נהירה של יותר ויותר דוקטורנטים וחוקרים למוסדות אקדמיים

מחוץ לישראל, ובד בבד פרסומים מרשימים שבין מחבריהם ישראלים העובדים במוסדות בחו"ל". היה ברור שתופעה זו היא עצמה חלק מהפגיעה במערכת האקדמית הישראלית, שסבלה מייבוש משאבים בשנים שלפני כן, נזכר פרופ' יערי – "היה ברור שהיא חלק מהשלכות 'העשור האבוד'".

פרופ' יערי, ששימש יו"ר תת-ועדה של ועדת שוחט שהתמקדה במחקר המדעי, מספר: "החלטנו להקים גוף מרכזי, בעל יוקרה, שיטפל בקשר עם הישראלים העובדים בחו"ל. על כן הוקם מרכז הקשר, שלתפיסתי הוא הצלחה גדולה מאוד. כיום המרכז עומד בקשר עם אלפי אקדמאים ישראלים בעולם מצד אחד ועם מאות מעסיקים, מוסדות חינוך ותעשייה פרטית, הזקוקים לכוח אדם איכותי, מצד שני.

עוד אחת מההתפתחויות שחלו בתקופת כהונתו של פרופ' יערי ונועדו לשים קץ ל"עשור האבוד" של ההשכלה הגבוהה הייתה ההחלטה להעניק לאקדמיה למדעים תפקיד נכבד יותר בייעוץ לממשלה בנושאים שיש להם חשיבות מדעית – בין השאר להתריע מראש במקרה שהמערכת עומדת שוב לפני איום שעלול להביא להידרדרות במצבה. לפיכך התווסף בשנים אלו תיקון לחוק האקדמיה מ-1961, שבין השאר קובע כי אחת לשלוש שנים תגיש האקדמיה לכנסת את "דוח מצב המדע", והכנסת חייבת לדון בו.

חוק האקדמיה המקורי, מספר פרופ' יערי, לא שם דגש מיוחד על תפקיד הייעוץ של האקדמיה, בניגוד לחוק האמריקאי שעליו הוא התבסס. במהלך כהונתו כנשיא החליט פרופ' יערי להתמקד בהגברת מעמדה של האקדמיה כגורם מייעץ, ואף נשקלה הקמת זרוע ייעוצית נפרדת שתפעל כחלק ממנה. אף על פי שהקמתה של הזרוע בסופו של דבר לא יצאה לפועל, עיסוק האקדמיה בתחום זה "עלה מדרגה" – והוא נכלל בסופו של דבר גם בתיקון לחוק.

"הרעיון שהאקדמיה למדעים תייעץ לממשלה אינו חדש, ולמעשה בהרבה אקדמיות למדעים ברחבי העולם הליכים כאלה כבר מתקיימים שנים רבות", אומר פרופ' יערי. "למעשה, קיבלנו השראה מהן והגברנו את תפקידה המייעץ של האקדמיה". ללא ספק, הוא אומר, "הדבר נבע מכך שהפוליטיקאים ראו את הידלדלות המאמץ הלאומי בתחום המדעי-מחקרי". ■